

De Tweede Wereldoorlog: ver weg, maar toch dichtbij...

*Lessenserie over Joodse Diepenheimse families
tijdens en na de Tweede Wereldoorlog.*

HANDLEIDING
LEERKRACHT
GROEP 7/8

Inhoud handleiding	blz.1
Inleiding	blz. 2
Uitgangspunten	blz. 3
Doelstellingen	blz. 3
Inhoud	blz. 4
Verantwoording	blz. 4 t/m 6
Lesbeschrijvingen	blz. 7 t/m 14
Bronnen	blz. 15
Colofon	blz. 15

Stolpersteine; kleine monumentjes ter nagedachtenis aan mensen die tijdens de Tweede Wereldoorlog door nazi's zijn gedeporteerd, vermoord of tot zelfmoord zijn gedreven vanwege hun geloof, geaardheid of ras. Het zijn kleine gedenktekens, bedacht en gemaakt door de Duitse kunstenaar Gunter Demnig, in het trottoir voor de vroegere woonhuizen van deze mensen.

Inmiddels liggen er al vele Stolpersteine door heel Nederland en Europa. In 2020, 75 jaar nadat Diepenheim is bevrijd, zijn in navolging van onder andere Goor en Delden ook 11 Stolpersteine gelegd voor de 11 Joodse mensen uit Diepenheim die zijn omgekomen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Tijdens het plaatsen van deze gedenktekens, op initiatief van de werkgroep Stolpersteine Diepenheim, waren leerlingen van basisschool OBS Stedeke betrokken. Deze school heeft de Stolpersteine geadopteerd en zij zullen ieder jaar, voor 4 mei, de struikelstenen weer glanzend oppoetsen.

De verhalen van de Joodse Diepenheimse mensen, voor wie 11 Stolpersteine zijn gelegd, vormen een belangrijke aanleiding voor deze lessenserie. Want ondanks dat de Tweede Wereldoorlog gelukkig al tientallen jaren achter ons ligt, is het onderwerp oorlog wereldwijd nog steeds actueel, helaas. Oorlog, ongelijkheid en discriminatie zijn nog steeds aan de orde van de dag. Dat maakt het vreselijk belangrijk om stil te blijven staan bij de afschuwelijke misstanden die tussen 1939-1945 wereldwijd hebben plaatsgevonden. Gemis aan kennis over deze vreselijke periode kan immers leiden tot onbegrip en zelfs herhaling van dergelijke gebeurtenissen. Middels deze lessenserie wordt dan ook getracht om kennis over de Tweede Wereldoorlog in het algemeen en de verhalen van de Joodse Diepenheimse mensen in het bijzonder, door te geven. Leerlingen meenemen naar de Stolpersteine waar je bijna letterlijk struikelt over deze geschiedenis, kan helpen om ze te laten voelen en beseffen dat we dit nooit meer willen meemaken. Vrijheid is geen vanzelfsprekendheid maar iets waar we met elkaar voor moeten zorgen en wat we moeten koesteren. Deze lessenserie voor groep 7 en 8 van het basisonderwijs, levert hier hopelijk een waardevolle bijdrage aan.

UITGANGSPUNTEN

Tijdens het ontwikkelen van de lessenserie, stonden de volgende drie uitgangspunten centraal:

1) Omgevingsonderwijs; Juist een zeer beladen onderwerp als de Tweede Wereldoorlog, wat gelukkig ver bij de leerlingen vandaan staat, kan meer betekenis krijgen als het gekoppeld wordt aan de eigen, bekende omgeving en lokaal erfgoed. Daarom leren leerlingen niet alleen over de Tweede Wereldoorlog internationaal, maar juist ook over de impact van deze oorlog in de eigen omgeving. Het verhaal van Joodse families uit Diepenheim vormen dan ook een belangrijke kern in deze lessenserie, evenals de Stolpersteine (struikelstenen) die in 2021 in Diepenheim zijn gelegd voor de Joodse mensen uit deze woonplaats. Zodoende worden de lessen meer betekenisvol en raken leerlingen meer betrokken bij de geschiedenis van hun eigen omgeving.

2) Burgerschap; Gelukkig staat de Tweede Wereldoorlog ver van de leerlingen af. Toch is er vandaag de dag helaas nog steeds sprake van oorlog, geweld en discriminatie. In deze lessenserie wordt de Tweede Wereldoorlog daarom in relatie met het heden benaderd, waarbij aspecten als vrijheid, veiligheid, gelijkheid en respect aan bod komen. Onderwerpen die afkomstig zijn van de burgerschapsdoelen (zie verantwoording).

3) Gevarieerde werkvormen; Zoveel leerlingen, zoveel leervoorkeuren. Daarom is er bewust voor gekozen om een variatie aan werkvormen en opdrachten te ontwikkelen. Denk aan: luisteren, lezen, vragen beantwoorden, samenwerken, onderzoek doen en onderwijsleergesprekken. Deze variëteit zorgt voor afwisseling in de lessen en dat stimuleert meer geboeide en actief betrokken leerlingen.

DOELSTELLINGEN

Binnen deze lessenserie staan vijf overkoepelende leerdoelen centraal:

- Kennis opdoen over:
 - het ontstaan van de Tweede Wereldoorlog.
 - de vijf jaren dat Nederland in oorlog was.
 - de bevrijding en herdenking van de Tweede Wereldoorlog.
 - de Tweede Wereldoorlog in relatie tot het heden.
- Kennis opdoen over Joodse families in Diepenheim ten tijde van de Tweede Wereldoorlog.
- Kennis opdoen over plekken en monumenten in Diepenheim die herinneren aan de Tweede Wereldoorlog.
- Kunnen inleven in opvattingen en gevoelens van anderen en daarbij verschillen en overeenkomsten tussen mensen zien en waarderen.
- Bewustwording en dankbaarheid creëren dat we mogen en kunnen leven in vrijheid.

De lessenserie bestaat uit de volgende zes lessen:

- Les 1: Het ontstaan van de Tweede Wereldoorlog
- Les 2: Midden in de oorlog; Joden en onderduiken
- Les 3: Midden in de oorlog: Verzet en concentratiekampen
- Les 4: Einde van de oorlog: Bevrijding en herdenking
- Les 5: Onderzoeksopdracht
- Les 6: Stolpersteine in Diepenheim

De lessen zijn in een doorgaande lijn geschreven en dekken daarmee belangrijke thema's uit de Tweede Wereldoorlog. Toch ben je als leerkracht vrij om te bepalen of je de gehele lessenserie doorloopt of slechts enkele lessen. Je kunt er bijvoorbeeld ook voor kiezen om bestaand (methode)aanbod aan te vullen met één of enkele lessen uit deze lessenserie. De laatste les bijvoorbeeld is een bezoek aan de plekken waar de Stolpersteine zijn geplaatst. Als leerkracht kun je bijvoorbeeld besluiten om bestaand (methode)aanbod aan te vullen met deze laatste les. Zodoende krijgt de theoretische kennis extra betekenis en raken leerlingen meer verbonden met de geschiedenis van hun eigen omgeving.

Materialen voor de leerkracht.

In deze handleiding vind je voor elke les een lesbeschrijving, waarin de werkvormen en tijdsindicatie staan beschreven. Tevens wordt hierin geregeld verwezen naar de PowerPoint waarin foto's en filmpjes zijn opgenomen die je kunt gebruiken bij de lessen.

Materialen voor de leerlingen.

Voor de leerlingen is er een werkboek met verschillende opdrachten behorende bij de lessen. Het werkboek kan worden uitgeprint en vervolgens worden ingevuld door de leerlingen.

VERANTWOORDING

Om te voorkomen dat deze lessenserie bovenop het bestaande curriculum komt, kan bestaand (methode)aanbod over de Tweede Wereldoorlog vervangen worden door deze lessenserie. De lessen sluiten namelijk aan bij verschillende landelijke kerndoelen en de burgerschapsdoelen van SLO, die ook in bestaande lesmethoden aan bod komen.

Kerdoelen

- Kerndoel 1: De leerlingen leren informatie te verwerven uit gesproken taal. Ze leren tevens die informatie, mondeling of schriftelijk, gestructureerd weer te geven.
- Kerndoel 2: De leerlingen leren zich naar vorm en inhoud uit te drukken bij het geven en vragen van informatie, het uitbrengen van verslag, het geven van uitleg, het instrueren en bij het discussiëren.
- Kerndoel 3: De leerlingen leren informatie te beoordelen in discussies en in een gesprek dat informatief of opiniërend van karakter is en leren met argumenten te reageren.
- Kerndoel 4: De leerlingen leren informatie te achterhalen in informatieve en instructieve teksten, waaronder schema's, tabellen en digitale bronnen.
- Kerndoel 5: De leerlingen leren naar inhoud en vorm teksten te schrijven met verschillende functies, zoals: informeren, instrueren, overtuigen of plezier verschaffen.
- Kerndoel 7: De leerlingen leren informatie en meningen te vergelijken en te beoordelen in verschillende teksten
- Kerndoel 37: De leerlingen leren zich te gedragen vanuit respect voor algemeen aanvaarde waarden en normen.
- Kerndoel 38: De leerlingen leren hoofdzaken over geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen, en ze leren respectvol om te gaan met seksualiteit en met diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit.
- Kerndoel 52: De leerlingen leren over kenmerkende aspecten van de volgende tijdvakken: jagers en boeren; Grieken en Romeinen; monniken en ridders; steden en staten; ontdekkers en hervormers; regenten en vorsten; pruiken en revoluties; burgers en stoommachines; wereldoorlogen en holocaust; televisie en computer. De vensters van de canon van Nederland dienen als uitgangspunt ter illustratie van de tijdvakken.
- Kerndoel 53: De leerlingen leren over de belangrijke historische personen en gebeurtenissen uit de Nederlandse geschiedenis en kunnen die voorbeeldmatig verbinden met de wereldgeschiedenis.
- Kerndoel 54: De leerlingen leren beelden, muziek, taal, spel en beweging te gebruiken, om er gevoelens en ervaringen mee uit te drukken en om er mee te communiceren.
- Kerndoel 56: De leerlingen verwerven enige kennis over en krijgen waardering voor aspecten van cultureel erfgoed.

Burgerschapsonderwijs

In onderstaande tabel is te zien welke doelen voor burgerschapsonderwijs terugkomen in deze lessenserie.

	Doelen
Houding	1. Conflicten op vreedzame wijze oplossen.
	2. Zich gedragen vanuit respect voor anderen en algemeen aanvaarde waarden en normen.
	3. De rol van gezagsdragers bij het oplossen van conflicten respecteren.
	4. Actie ondernemen om in de eigen gemeenschap mensen- en kinderrechten op gebied van vrijheid, veiligheid, gelijkheid en respect te realiseren.
	5. Vanuit betrokkenheid samenwerken aan een sociaal en ruimtelijk stimulerende en aangename leef-, speel- en leeromgeving.
	6. Zich medeverantwoordelijk voelen voor het recht op eigen ontplooiing en die van anderen.
	7. Een serieuze en respectvolle dialoog met anderen aangaan.
Vaardigheid	8. Eenvoudige informatie op hoofdzaken begrijpen.
	9. Eigen mening met anderen bespreken.
	10. Accepteren dat eigen opvattingen niet altijd worden gedeeld.
	11. Het belang van mensen- en kinderrechten in het eigen leven typeren en bediscussiëren.
	12. Deelnemen aan discussie en overleg.
	13. Een verbetering in de klas of school meehelpen te organiseren en initiëren.
	14. Bijdragen aan het maken en uitvoeren van regels en afspraken in de klas en op school.
	15. Zelf verantwoordelijkheid nemen om mensen- en kinderrechten in de eigen omgeving te beschermen.
	16. Zich in opvattingen en gevoelens van anderen inleven.
	17. Samenwerken met anderen ongeacht sociale, etnische en/of culturele achtergronden.
Kenniss	18. Verschillen en overeenkomsten tussen mensen zien en waarderen.
	19. In concrete situaties discriminatie en uitsluiting herkennen.
	20. Rechten en plichten die kinderen in een democratische samenleving hebben.
	21. Enkele hoofdzaken van de Nederlandse en Europese staatsinrichting en de rol van de burger.
	22. Het verschijnsel dat er in een democratie verschillen in opvattingen zijn.
	23. Hoe mensen met elkaar positief kunnen communiceren
	24. Rechten van het kind om aan het gemeenschapsleven deel te nemen.
	25. Hoofdzaken van geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen.
	26. Rechten van het kind om een eigen identiteit te ontplooien.
	27. Dat mensen- en kinderrechten voor iedereen gelden.

LES 1: HET ONTSTAAN VAN DE TWEEDE WERELDOORLOG

Onderwijsleergesprek (40 minuten)

Toon dia 2 met daarop enkele foto's die herinneren aan de vreselijke periode uit de Tweede Wereldoorlog. Vraag de leerlingen of zij weten waar deze foto's mee te maken hebben. *Tweede Wereldoorlog.*

Wat weten leerlingen al over de Tweede Wereldoorlog? Maak samen met de leerlingen eventueel een woordweb over de Tweede Wereldoorlog. Je kunt hiervoor gebruik maken van dia 3 uit de PowerPoint.

Weten leerlingen eigenlijk ook waarom deze oorlog ooit is ontstaan? Toon het filmpje over het ontstaan van de Tweede Wereldoorlog (dia 4) en ga vervolgens hierover in gesprek met de leerlingen. Bijvoorbeeld aan de hand van de volgende vragen:

- Wat vond je van dit filmpje?
- Welk gevoel riep het bij je op?
- Kun je enigszins begrijpen dat Hitler zo machtig wilde worden? *Oorlog, en dus mensen uitsluiten, hun vrijheid afnemen en vermoorden, zou nooit mogen. Toch was Hitler voor een bepaalde groep Duitsers ook goed en zorgde hij weer voor werkgelegenheid. Alleen draafde hij door en resulteerde het in gruwelijke misstanden.*
- Het filmpje eindigt met de zin dat de Tweede Wereldoorlog in 1939 is begonnen. Toch hoor je mensen vaak zeggen dat de oorlog in 1940 is begonnen. Hoe kan dat? *In 1939 viel Hitler Polen binnen, maar in Nederland begon de oorlog op 10 mei 1940, toen werd Rotterdam gebombardeerd.*
- Bekijk het filmpje over het bombardement van Rotterdam (dia 5). Wat denk of voel je als je dit ziet?
- Hoe denk je dat Diepenheim er in de oorlogsjaren uit heeft gezien? Bekijk samen de volgende website: www.topotijdreis.nl. Op deze site kun je zien hoe verschillende plaatsen er in de oorlogsjaren hebben uitgezien. Typ Diepenheim in en eventueel enkele straatnamen waar leerlingen wonen en vergelijk dan de kaart uit de oorlogsjaren met de kaart nu (rond 2020). Welke verschillen zie je als je bijvoorbeeld kijkt naar straten, wateren en/of gebouwen?
- Vandaag hebben we het gehad over het ontstaan van de Tweede Oorlog. De komende lessen leren jullie steeds meer over deze oorlog en wat er toen allemaal gebeurde, ook met Joodse mensen uit Diepenheim.

Verwerkingsopdrachten (20-30 min)

Leerlingen maken in tweetallen de opdrachten in het leerlingenboekje.

LES 2: MIDDEN IN DE OORLOG – JODEN EN ONDERDUIKEN**Terugblik op les 1 (15 minuten)**

Bespreek met leerlingen (enkele) vragen van les 1 na en blik terug op de les aan de hand van bijvoorbeeld deze vragen:

- Waar hebben we het de vorige keer over gehad?
- Wat vonden jullie ervan om meer te weten te komen over de Tweede Wereldoorlog?
- Wat heeft veel indruk gemaakt?
- Hebben jullie nog bepaalde vragen?
- ...

Vertel leerlingen dat ze vandaag ingaan op het vervolg van de oorlog in Nederland, en wat dit betekende voor verschillende Joodse, Diepenheimse families.

Filmpje en onderwijsleergesprek (15 minuten)

Bekijk samen het volgende filmpje (dia 7) over een man die vertelt hoe het is om als kind onder te duiken tijdens de Tweede Wereldoorlog. Stel na afloop bijvoorbeeld de volgende vragen:

- Wat vond je van dit filmpje?
- Welk gevoel riep het bij je op?
- Kun je je er iets bij voorstellen hoe het zou zijn om in oorlog te leven?
- Heb je wel eens vaker verhalen gehoord van mensen (live gesproken, op televisie, in boeken, kranten,) die de oorlog hebben meegemaakt? Zo ja, wat deed dat met je?
- Toon dia 8 met daarop het Diepenheimse echtpaar Joel Abraham en Frieda Nijstad, samen met de moeder van Joel Abraham: Leena Nijstad-Koopmans. We hebben zojuist het verdrietige verhaal van de Joodse Herman Polak gehoord. Maar ook in Diepenheim woonden Joodse mensen die slachtoffer werden van deze vreselijke oorlog. Op deze foto zien jullie het Diepenheimse echtpaar Joel Abraham en Frieda Nijstad, samen met de moeder van Joel Abraham: Leena Nijstad-Koopmans. Het echtpaar Joel en Frieda heeft de oorlog ook meegemaakt. Hebben jullie deze foto wel eens gezien of wie heeft wel eens van deze mensen gehoord?
- De komende lessen komen jullie meer te weten over deze en andere Joodse mensen uit Diepenheim. Zo gaan jullie straks bijvoorbeeld informatie opzoeken over deze familie Nijstad.

Verwerkingsopdrachten (30 min)

Leerlingen maken in tweetallen de opdrachten in het leerlingenboekje. Bij het maken van deze opdrachten komen de leerlingen al meer te weten over Joodse Diepenheimse families.

LES 3: MIDDEN IN DE OORLOG – VERZET EN CONCENTRATIEKAMPEN

Terugblik op les 1 (15 minuten)

Bespreek met leerlingen (enkele) vragen van les 2 na en blik terug op de les aan de hand van bijvoorbeeld deze vragen:

- Wat kun je vertellen over één of enkele Diepenheimse Joodse mensen?
- Wat heeft veel indruk gemaakt?
- Hebben jullie nog bepaalde vragen?
- ...

Vertel leerlingen dat ze vandaag ingaan op het vervolg van de oorlog, en dan in het bijzonder over het verzet en de concentratiekampen. En ook deze les leren de leerlingen weer wat dit betekende voor verschillende Joodse, Diepenheimse families.

Verhaal (15 minuten)

Lees het volgende verhaal voor:

“De Diepenheimse Berthe, Bep en Zus Herschel waren samen met de Diepenheimse Mozes Polak, zijn vrouw Berendina Polak en hun schoondochter Roossien Beem, ondergedoken in het Assinkbos tussen Haaksbergen en Neede. Op een gegeven moment zijn zij verraden. Bep en Zus zijn nog net op tijd gered door de broers Willem en Johan Holdijk uit Haarlo. Willem en Johan zaten in het verzet en waren aangesloten bij de ondergrondse. Toen de onderduikers in het Assinkbos waren verraden, bracht Willem, eerst Bep op de fiets in veiligheid en later Zus. Toen zij Willem aan de overkant van een sloot zag wenken is ze door het water naar hem toegegaan. De beide zussen werden door de familie Holdijk opgevangen. Op 22 december 1944 werden Willem en Johan verraden en door de Duitsers meegenomen. Via gevangenis De Kruisberg in Doetinchem en het concentratiekamp Neuengamme kwamen beiden terecht in het concentratiekamp Wobbelin. Onder vreselijke omstandigheden overleed Willem daar op 6 april 1945. Zijn broer Johan werd nog wel bevrijd, maar was zo zwak en mager dat hij op 28 mei 1945 overleed. Dankzij deze broers hebben Bep en Zus als enige Diepenheimse Joden de Tweede Wereldoorlog overleefd. De vier andere onderduikers in het Assinkbos vielen in handen van de Duitsers. Zij werden gedeporteerd en keerden niet meer terug”.

- Wat Willem en Johan Holdijk hebben gedaan, zou jij dat ook doen/durven? Waarom wel of niet en wat vind je ervan dat zij dit hebben gedaan?
- Willem en Johan Holdijk zaten bij het verzet en de ondergrondse, wat betekent dat eigenlijk? *Het verzet werd ook wel de ondergrondse genoemd, omdat deze verzetsmensen dingen deden die de Duitsers niet mochten zien en weten. Het verzet hield in dat je allerlei acties uithaalde om Joodse mensen te helpen en te laten zien dat je het niet eens was met de nazi's.*
- Aan het einde van het verhaal vertelde ik dat vier andere onderduikers door de Duitsers werden opgepakt en gedeporteerd. Wat betekent ook al wel weer: gedeporteerd? *Afgevoerd naar een werk- of concentratiekamp waar de mensen heel zwaar werk moesten doen, slechte leefomstandigheden hadden en waar de meeste mensen uiteindelijk zijn vermoord.*
- In de vorige les hebben we het al even over werk- en vernietigingskampen gehad. Bekijk nu de volgende afbeelding (dia 10) met daarop de toegangspoort van Auschwitz. Wat denken jullie dat je hier ziet? En wat zou de tekst: Arbeit macht frei betekenen? *Dit is een foto van Auschwitz: het grootste Duitse vernietigingskamp, gelegen rond de Poolse stad Oswiecim (in het Duits: Auschwitz). Hier zijn tienduizenden Joodse mensen vermoord. "Arbeit macht frei" betekent: Werk bevrijdt, waarmee bedoeld werd dat als je voor de nazi's ging werken, je weer je vrijheid zou krijgen. Maar dat is natuurlijk voor de meeste mensen niet het geval geweest.*

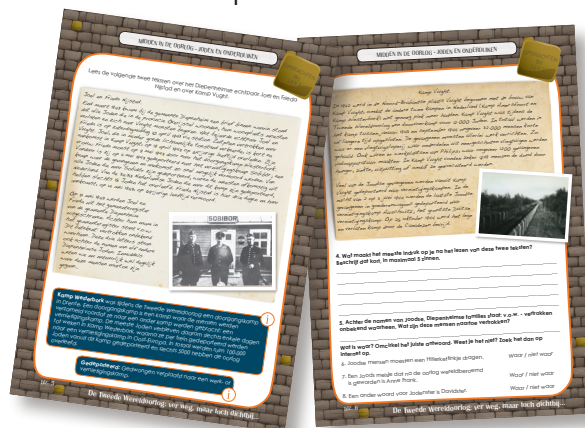
Onderwijsleergesprek (15 minuten)

Bekijk het filmpje over verzet in de oorlog (dia 11) en ga na afloop hierover in gesprek met de leerlingen. Bijvoorbeeld aan de hand van de volgende vragen:

- Net als Willem en Johan Holdijk waren er dus gelukkig veel meer mensen die zich niet neerlegden bij de regels van Hitler. Op welke manieren gingen mensen zich verzetten tegen de nazi's? *Illegale krantjes drukken en verspreiden, pamfletten op bomen en muren plakken met teksten tegen de nazi's, het V-teken of OZO teken op muren schrijven, maar ook onderduikers in huis nemen was een vorm van verzet.*
- Wat vind je ervan dat mensen dat deden?

Verwerkingsopdrachten (30 min)

Leerlingen maken in tweetallen de opdrachten in het leerlingenboekje.

LES 4: EINDE VAN DE OORLOG; BEVRIJDING EN HERDENKING

Terugblik op les 1 (15 minuten)

Bespreek met leerlingen (enkele) vragen van les 3 na, en ga na in hoeverre er nog bepaalde vragen of onduidelijkheden zijn, of iets wat leerlingen nog kwijt willen. Vertel leerlingen vervolgens dat ze vandaag ingaan op de bevrijding van Nederland, de herdenking van de oorlog maar ook de actualiteit. In hoeverre spelen oorlog, geweld en discriminatie vandaag de dag nog?

Onderwijsleergesprek (30 minuten)

Toon het filmpje van dia 13 over de bevrijding van Nederland en ga hier na afloop over in gesprek met de leerlingen, bijvoorbeeld aan de hand van deze vragen:

- Het filmpje eindigt met de zin: "Want als je weet wat er toen is gebeurd, waardeer je de vrijheid van nu des te beter" Wat bedoelen we daarmee?
- Hoe zouden de mensen zich gevoeld hebben na de bevrijding?
- Zou er alleen maar blijdschap zijn geweest? *Ook veel verdriet, omdat iedereen wel een familielid is verloren, er heerste eerste veel armoede en het land moest natuurlijk weer helemaal opnieuw opgebouwd worden.*
- Wat vind je ervan dat de hoofden van sommige meiden helemaal kaal werden geschoren?
- Als je zo blij bent dat de oorlog voorbij is, dan zou je denken dat er nooit meer oorlog zou komen. Maar is dat ook echt zo? *Nee, er zijn nog steeds oorlogen, denk aan: Afghanistan, Jemen, Libië, Perzische Golf, Oekraïne. Wijs deze landen bij voorkeur ook aan op een kaart.*
- En hoe zit dat met discriminatie? Kun je eventueel ook voorbeelden noemen van discriminatie? Of heb je daar zelf wel eens mee te maken gehad?
- Hoe kan het volgens jullie dat er ondanks deze gruwelijkheden nog steeds oorlog en discriminatie is?
- Inmiddels ligt de Tweede Wereldoorlog gelukkig alweer tientallen jaren achter ons. En nog elk jaar, op 4 en 5 mei, staan we stil bij die oorlog (en ook andere oorlogen) en de bevrijding. Wat vinden jullie ervan dat we dat nog steeds doen?
- Wat zou jezelf of wij samen nog meer kunnen doen om fijn met elkaar samen te leven, in vrijheid en vrede en waarbij iedereen mag zijn wie hij of zij wil zijn?
- Toon dia 14 met de foto van de Stolpersteine. Wat zien jullie hier? En wat heeft dit met de Tweede Wereldoorlog te maken? *Dit is een Stolpersteine. Stolpersteine zijn gedenktekens in het trottoir voor de vroegere woonhuizen van mensen die in de Tweede Wereldoorlog vanwege hun geloof, geaardheid of ras door nazi's zijn gedeporteerd, vermoord of tot zelfmoord zijn gedreven in de diverse vernietigingskampen. Het is dus een klein monument voor de overledenen, om de herinnering aan de Joodse slachtoffers van het naziregime levend te houden.*
- Wat betekent Stolpersteine? *Struikelsteen. Doordat de stenen klein zijn en je bijna letterlijk over de steen heen moet buigen om de te tekst te kunnen lezen, worden ze Stolpersteine, ofwel struikelstenen, genoemd. Je struikelt als het ware met je hoofd en hart, een inspanning voor de nagedachtenis aan de persoon die is omgebracht.*

- Jullie hebben de afgelopen lessen kennis gemaakt met drie Joodse Diepenheimse families tijdens de oorlog. In 2021 zijn ook voor hen Stolpersteine gelegd in Diepenheim, door leerlingen van OBS Stedeke. Vertel de leerlingen dat zij binnenkort deze Stolpersteine gaan bezoeken. Wie heeft ze al eens in het echt gezien?

Stellingen (15 minuten)

Ga met leerlingen in gesprek over onderstaande stellingen. Verdeel de ruimte zo dat leerlingen steeds op een denkbeeldige (of echte) lijn gaan staan. Helemaal links van de lijn is bijvoorbeeld volledig oneens en helemaal rechts van de lijn is dan volledig eens. Na het voorlezen van een stelling gaan leerlingen steeds op een plek staan tussen deze twee uitersten. Doel is dat leerlingen kunnen uitleggen waarom ze het eens of oneens zijn.

Zorg dat leerlingen zich prettig en veilig voelen en maak duidelijk dat er geen goed of fout is! Het gaat erom dat iedereen anders kan denken en dat het belangrijk is om naar elkaars mening te luisteren, wil je een ander kunnen begrijpen.

'Als je wordt gediscrimineerd mag je een ander ook discrimineren.'

'Het kaal scheren van meiden die verkering hadden met Duitse soldaten, is heel goed.'

'Het is goed dat na de oorlog veel NSB'ers (mensen die Hitler hielpen) zijn vermoord.'

Verwerkingsopdrachten (20-30 min)

Leerlingen maken in tweetallen de opdrachten in het leerlingenboekje.

LES 5: ONDERZOEKSOPDRACHT

Deze les is een extra les waarbij leerlingen een onderzoek uitvoeren. Doel van deze les is dat leerlingen de opgedane kennis, vaardigheden en houding van de afgelopen lessen verder uitdiepen, verwerken en presenteren. Om leerlingen op weg te helpen bij dit onderzoek, kunnen ze gebruik maken van het stappenplan dat is opgenomen in hun werkboek.

Voordat leerlingen echt starten met het onderzoek, kiezen ze allereerst een onderwerp waar ze de afgelopen lessen al van alles over geleerd hebben. Denk aan het ontstaan van de oorlog, Joden, onderduiken, het verzet, concentratiekampen en de bevrijding en herdenking. Leerlingen kiezen in duo's of groepjes één onderwerp uit, waar ze zich nog verder in willen verdiepen. Daarbij mogen ze verschillende (digitale) bronnen gebruiken, zoals: internet, eventueel verhalen van mensen die veel weten en kunnen vertellen over de Tweede Wereldoorlog, (informatie)boeken, filmpjes, et cetera.

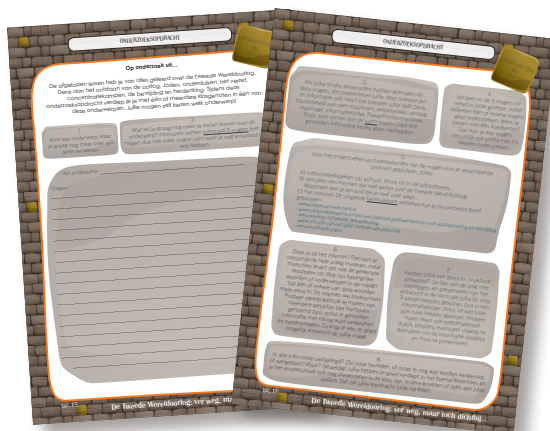
Bruikbare én betrouwbare websites voor leerlingen zijn bijvoorbeeld:

- www.canonvannederland.nl
- www.canonvannederland.nl/nl/overijssel/salland/twenterand-in-de-klas/bezetting-en-bevrijding
- www.wikikids.nl/Tweede_Wereldoorlog
- www.schooltv.nl/link/tijddijn-tweede-wereldoorlog
- www.annefrank.org/nl

Natuurlijk mogen leerlingen ook andere websites gebruiken, maar wijs ze eventueel op het aspect; betrouwbaarheid. Hoe weet je of gevonden informatie klopt? Wie heeft de informatie geschreven? Voor bovengenoemde sites geldt dat dat de bron goed te achterhalen is en de informatie betrouwbaar is.

De vorm waarin leerlingen hun onderzoek vastleggen mogen ze zelf bepalen, denk aan: een muurkrant, website/wiki, verslag, reportage, informatiefolder, PowerPointpresentatie, Prezi,

Zodra leerlingen hun onderzoek gereed hebben, kunnen ze dit presenteren in de klas, maar eventueel ook aan andere groepen of aan ouders. Eventueel kan dit samen met de extra afsluitende opdracht aan het einde van deze lessenserie, zie les 6, p.14.

LES 6: STOLPERSTEINE IN DIEPENHEIM

Tijdens deze les brengen de leerlingen een bezoek aan de Stolpersteine die voor de 11 Joodse mensen in Diepenheim zijn gelegd. Deze zijn geplaatst op de volgende locaties:

- Grotestraat 1, Rosarium "De Broenshof" (voor de familie Nijstad, die in de oorlog op nr.9 woonden)
- Grotestraat 33 (voor de familie Polak)
- Haaksbergerstraat 22 (voor de familie Herschel).

Vragen die je tijdens het bezichtigen van de Stolpersteine kunt stellen zijn bijvoorbeeld:

- Heb je deze gedenktekens al eens eerder gezien op andere plekken?
- Wist je toen ook al waarom deze monumentjes daar lagen?
- Wat vinden jullie van deze kleine herdenkingsmonumentjes?
- Is het belangrijk dat deze stenen hier liggen?
- Wat denk je dat familieleden van deze overleden mensen van deze stenen vinden?
-

Terug op school

Bespreek het bezoek aan de Stolpersteine eventueel nog kort na. Wat vonden de leerlingen ervan om ze in het echt te zien? Hebben leerlingen nog bepaalde vragen? ...

Optioneel: Afsluitende opdracht

De afgelopen periode stond in het teken van de afschuwelijke periode van de Tweede Wereldoorlog. En helaas hebben leerlingen geleerd dat oorlog en discriminatie nog steeds niet uit de wereld zijn en dat vrijheid geen vanzelfsprekendheid is. Daarom staat deze afsluitende opdracht in het teken van vrijheid en het voorkomen van oorlog. Hoe belangrijk en normaal zou het moeten zijn dat iedereen, wereldwijd, in vrijheid kan leven.

Leerlingen maken alleen, in duo's of in groepjes een product waarbij de volgende begrippen centraal staan:

- Vrede
- Vrijheid
- Gelijkheid
- Verschillen mogen er zijn

De vorm waarin leerlingen uiting geven aan deze begrippen is aan leerlingen zelf. Ze mogen bijvoorbeeld een poster, gedicht, lied of dans maken om hier aandacht voor te vragen, of een onderzoek uitvoeren om bijvoorbeeld bij verschillende mensen te achterhalen wat we samen kunnen doen om vrede, gelijkheid en vrijheid te stimuleren. Maar het mag ook heel iets anders zijn, als de vier bovengenoemde begrippen maar centraal staan. Leerlingen zijn dus vrij hierin, zodat ze een vorm kunnen kiezen die past bij hun leervoorkeur.

Laat leerlingen hun eindresultaat na afloop presenteren. Bijvoorbeeld aan de klas, of wellicht ook aan ouders of andere groepen van de school.

BRONNEN

Bij het ontwikkelen van deze lessenserie is gebruik gemaakt van de volgende bronnen:

- Werkgroep Stolpersteine Diepenheim (2020). Stolpersteine Diepenheim. Hengelo: Van Marle.
- De foto's in dia 2 van de PowerPoint komen uit de collectie van de Canon van Nederland en de collectie van de Anne Frank Stichting en de foto op dia 10 is afkomstig van Loe de Jong.
- De foto van Sobibor op pagina 5 uit het leerlingenwerkboek komt uit de collectie van Beeldbank WO2 – NIOD en de foto van Kamp Vught op pagina 6 uit het leerlingenwerkboek komt uit de collectie van Beeldbank WO2 – Nationaal Monument Kamp Vught.
- Alle overige foto's in deze lessenserie komen uit de collectie van de Historische Vereniging OLD DEEP'N in Diepenheim.
- <https://schooltv.nl/video/hoe-kwam-hitler-aan-de-macht-van-soldaat-tot-dictator/>
- <https://schooltv.nl/video/bommen-op-rotterdam-duitse-bommenwerpers-bestoken-de-binnenstad-van-rotterdam/#q=bombardement%20rotterdam>
- <https://schooltv.nl/video/hoe-is-het-om-als-kind-onder-te-duiken-in-de-tweede-wereldoorlog-niet-buitenspelen-en-verstoppen/#q=tweede%20wereldoorlog>
- <https://schooltv.nl/video/bij-het-verzet-een-gevaarlijke-keuze/#q=verzet>
- <https://schooltv.nl/video/nederland-bevrijd-na-vijf-jaar-tweede-wereldoorlog/#q=bevrijding>
- De stenen achtergrond in de handleiding, het werkboekje en de powerpoint is gemaakt door gebruik te maken van een afbeelding van [freepik.com](https://www.freepik.com)

Heb je als leerkracht behoefte aan meer achtergrondinformatie over de Tweede Wereldoorlog, dan is vooral de Canon van Nederland een bruikbare website: <https://www.canonvannederland.nl/>

Colofon

De Tweede Wereldoorlog; ver weg maar toch dichtbij...

is een project van de Werkgroep Stolpersteine Diepenheim.
Realisatie door Marieke Ontwikkelt.

Educatief ontwerp en teksten:

Vormgeving:

Met dank aan:

Publicatie:

Marieke ten Berge - ten Voorde

Rosa Bruns

Danique Schmaloeer, leerkracht OBS Stedeke,
Diepenheim

04/2022, Marieke Ontwikkelt